

سیاستنامه چاپ ترکیه

از منظر نسخه شناسی

* نویسنده: علی او طغول*

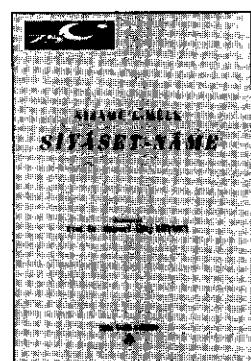
** ترجمه: نصرالله صالحی**

▼ تصویر صفحه اول کتاب سیاستنامه چاپ ترکیه

کرده‌اند، همان‌کاستی‌ها و نواقص دیده می‌شود.
از آن جاکه در طول زمان‌های مختلف بر متن اصلی سیاستنامه خواجه نظام‌الملک مطالعی افزوده شده، همین امر، بروز مناقشه‌های جدی بین اهل علم در باب احالت سیاستنامه را موجب شده است. جایی که زاخادر روسی و گابریلی ایتالیایی در آثار خود، احالت انتساب سیاستنامه به خواجه نظام‌الملک را مورد تردید قرار داده‌اند. چیزی که آن‌ها را بیشتر به شباهه و تردید و اداشته، این است که در سیاستنامه در خصوص برخی از سلاطین و شاهزادگان

اشارة: اگرچه تاکنون سیاستنامه خواجه نظام‌الملک از جنبه‌های ادبی و تاریخی بارها معرفی و بررسی شده است، با این حال از جنبه نسخه‌شناسی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. اهمیت مقاله حاضر بیشتر از آن جهت است که نویسنده در آن تلاش کرده با مقایسه اجمالی تمام چاپ‌های متعدد موجود سیاستنامه، نقاطوت و ضعیف آن را نشان دهد. از طغول سیاستنامه چاپ ترکیه را که از روی نسخه خطی بسیار مهم موجود در کتابخانه ملا چلبی توسط یکی از مورخان معروف تاریخ سلجوقیان ترکیه تصحیح و انتشار یافته است با تصحیح هیوبرت دارک مقایسه نموده و ارزش آن در قیاس با هم سنجدیده است.

سیاستنامه خواجه نظام‌الملک طوسی (وفات ۱۰ رمضان ۴۸۵) تاکنون چندین بار از روی نسخه‌های خطی مختلف تصحیح و انتشار یافته است. اولین چاپ سیاستنامه توسط شارل شفر در پاریس (۱۸۹۱م)، و آخرین چاپ آن توسط محمد آلتای کویین در آنکارا (۱۹۷۶م).^۱ صورت گرفته است.

چاپ‌های مختلف سیاستنامه، به ویژه چاپ‌های نخست آن دارای نواقص و کاستی‌هایی است. به عنوان نمونه در متن سیاستنامه دو چاپ شفر و عبد الرحیم خلخالی^۲، نظام‌الملک از خود نه به صورت متكلّم که به صورت سوم شخص سخن می‌گوید. نویسنده در فصل ۴۲ که از وزرای مشهور نام می‌برد، از نظام‌الملک به عنوان وزیر بزرگ ملکشاه یاد می‌کند.^۳ هم‌چنین در دو چاپ مذکور در جایی که به درگذشت ملکشاه اشاره رفت، از برکیارق و نیز از به سلطنت رسیدن غیاث الدین محمد سخن به میان آمده است. این در حالی است که خواجه در زمان ملکشاه درگذشته بود.

در چاپ‌های عباس اقبال^۴ و چهاردهی^۵ نیز که هر دوی آن‌ها با استفاده از چاپ‌های شفر و خلخالی اقدام به انتشار سیاستنامه

◀ تصویر صفحه آخر کتاب سیاستنامه چاپ ترکیه

اولین چاپ سیاستنامه توسط شارل شفر در پاریس (۱۸۹۱م.) و آخرین چاپ آن توسط محمد آلتای کویمن در آنکارا (۱۹۷۶م.) صورت گرفته است.

راخادر روسی و گابریلی ایتالیایی در آثار خود، اصالت انتساب سیاستنامه به خواجه نظام الملک را مورد تردید قرار داده اند

للم انك	268
از نا آنکان خبرست و از آنکان عمر است و با این هم درازی هنرست و سباست بازشاه داد کرست و از دوزخ خطرست و از بیش نظرست وابد	
۲۰۰ و عده دینار وست و عتم	
بر سعادت است وله اعلم بالصواب	
والله المرجح والتأب ثبت الكتاب	
بعون الله وحسن توفيق في بدئ	
اضعف عباد الله المطاع	
لل رحمة الله تعالى وغفاره	
عل بن الحسن بن احمد في	
يوم الاحد ساعي	
جاذب الآخرة اربع	
وعشرين وسبعين	
بسال سعيد و هشتاد بازشاه جهان	
کی کس نظریش نلید بصد هزار غران	
کشته پیش فواحشه بامداد بکاه	۱۵
جو زرینان شد ناکه عظمه همان	
حال کیف را می برسیم از فرزانه	
کفت یا عوایست یا بازست با افسانه	۱۶
کتم اندر راحت اود ک بند بازکوی	
کفت باکوی برو یا مامت با دیوانه	
پایان جلدیم	۱۷

بود که نسخه مذکور از سوی محمد آلتای کویمن تصحیح و در سال ۱۹۷۶ «بنیاد تاریخ ترک» منتشر یافت.^{۱۲}

نسخه مذکور در ۷ جمادی الآخر ۷۷۴ توسط علی بن الحسن بن احمد با خط ثلث استنساخ شده است. این نسخه دارای ۲۰۰ برگ شانزده سطوحی است. ابعاد بیرونی نسخه ۲۷۵×۱۹۰ مم باعدها داخلی آن ۱۲۳×۲۰۰ مم است. جلد کهنه و قدیمی آن از جنس پوست و برگ های آن نیز کهنه و فرسوده است.^{۱۳}

کویمن در مقدمه ترجمه ترکی سیاستنامه اظهار می کند که در کار تصحیح کتاب از تصحیح هیوبرت دارک، به ویژه برای رفع ابهامات و دشواری های موجود در متن استفاده کرده است. او هم چنین اشاره می کند که چاپ های خلخالی و چهاردیهی را نیز از نظر گذرانده است.^{۱۴} اما کویمن با وجود آن که چاپ های مختلف سیاستنامه را در اختیار داشت، در تصحیح خود متذکر تفاوت های موجود بین نسخه های مختلف نشد، و تنها اقدام به چاپ متنقح نسخه خطی موجود در کتابخانه ملا چلبی نمود. در حقیقت به نظر می رسد که کویمن تحت تأثیر نظر استادش، ابراهیم قفس اوغلی، اقدام به چنین چاپی از سیاستنامه کرده بود. قفس اوغلی در مقاله انتقادی اش راجع به نسخه های خطی سیاستنامه چنین نظر داده بود: «از آن جا که امروزه متن اصلی سیاستنامه در دسترس نیست، اتکاء به نسخه های خطی

سلجوqi بعد از ملکشاه نظیر برگیارق، محمد تپر، محمود و اسماعیل پسر یاقوتی، سخن به میان آمد است. و یا حتی در سخن از وزیر طغل بیگ یعنی عمیدالملک گندوری، نام خواجه نیز به میان آورده شده است.

نخستین چاپ هیوبرت دارک از سیاستنامه، که بعد از چاپ های پیش گفته در ۱۳۴۰ در تهران منتشر یافت، نیز حاوی پاره ای از کاستی ها و نواقص است که پیشتر بدان ها اشاره شد. اما او بعد ها با آگاهی از خطاهای کاستی های فوق، در چاپ دوم و چاپ های بعدی با اصلاح خطاهای نواقص، اقدام به نشر متن صحیح تری از سیاستنامه کرد.^۹

هیوبرت دارک در چاپ دوم سیاستنامه، نسخه موجود در کتابخانه ملی تبریز را که به تاریخ ۱۳۴۰ قمری کتابت شده و او در هنگام چاپ نخست سیاستنامه از آن آگاهی نداشت، به عنوان متن اصلی اساس کار خود قرار داد، زیرا در طول مطالعات و بررسی های خود به این نتیجه رسیده بود که نسخه مزبور با وجود افتادگی برگ های ۴۰ تا ۲۹ و نیز به رغم ناخوانا بودن برخی سطور، از آن جهت که قدیمی ترین و صحیح ترین نسخه موجود سیاستنامه است، باید اساس کار قرار گیرد. اما برای تکمیل افتادگی های صفحات فوق، از نسخه خطی موجود در کتابخانه ملا چلبی استانبول که اصل آن نسخه بعدها توسط محمد آلتای کویمن تصحیح و منتشر یافت، استفاده کرد.

جهفر شعار نیز از روی نسخه خطی موجود در کتابخانه ملی تبریز، یعنی همان نسخه ای که هیوبرت دارک اقدام به تصحیح و چاپ آن کرده بود، تصحیح دیگری از سیاستنامه را منتشر ساخت. وی در کار خود از تمام چاپ های قبلی سیاستنامه نیز بهره گرفته و ضمن تأکید بر اعتبار علمی چاپ هیوبرت دارک، تنها از جهت آشنا نبودن مصحح به «خصوصیات جمله بندی زبان فارسی» آن را واحد پاره ای از اشتباهات دانسته بود.^{۱۵}

بعد از دو مین تصحیح سیاستنامه از سوی هیوبرت دارک و نیز پس از آن که جهفر شعار نسخه مورد استفاده اورا بار دیگر با وسوس و دقت نظر زبانی منتشر ساخت، آخرین تصحیح و چاپ سیاستنامه نصیب محمد آلتای کویمن شد.

بعد از انتشار ترجمه ترکی سیاستنامه چاپ شفر در ترکیه (۱۹۵۴م)، مورخ بزرگ تاریخ سلجوقیان، ابراهیم قفس اوغلی، با نوشتن مقاله ای انتقادی با عنوان «سیاستنامه وزیر سلجوقیان بزرگ و ترجمه ترکی آن»، ضمن تأکید بسیار بر اهمیت سیاستنامه، بر این نکته تأکید کرده که در میان نسخه های موجود این اثر، نسخه خطی کتابخانه ملا چلبی بهترین نسخه موجود است که باید در اسرع وقت برای تصحیح و انتشار آن اقدام کرد.^{۱۶} براساس توصیه قفس اوغلی

مزبور دلایل مختلفی آورده است.^{۲۱} می توان گفت، از آن جاکه تأثیر سیاستنامه در ۴۸۴ پایان یافته و توسط شخص نظام الملک به ملکشاه تقدیم شده، آغاز تأثیر آن نمی تواند سال ۴۷۰ باشد. زیرا چهارده سال زمان برای تأثیر این اثر، زمان بسیار زیادی به نظر می آید. و از طرفی با استناد به مضمون پاره ای از مطالب سیاستنامه نیز می توان گفت که خواجه از سال ۴۷۹ شروع به تأثیر آن کرده است. اما خطای مذکور، اگر ناشی از سهل انگاری مصحح نباشد به احتمال زیاد ناشی از اشتباهات چاپی بوده است.^{۲۲}

سخن آخر این که سیاستنامه چاپ کویمن با هردو تصحیح اول و دوم هیوبرت دارک دارای تفاوت هایی است که تنهای مواردی از آن هادر جدول زیرآمد است. کویمن در پایان متن چاپی خود، ۴۶ مورد از موارد اختلاف نسخه چاپی خود با تصحیح هیوبرت دارک را آورده است. از این رو مادر این جا تصحیح دوم دارک را نیز بادو چاپ فوق مقابله کرده و موارد اختلاف هر سه تصحیح را در جدول زیرآورده ایم.^{۲۳}

مختلف موجود، برای مقابله وارائه یک تصحیح نهایی از این اثربخش نیست.^{۲۴} زیرا اگر چه در نسخه های خطی موجود عبارات و مقاهمی اساسی یکسانی وجود دارد، اما با توجه به فهرست مطالب و شماره فصول، در بین کلمه ها و عبارات سیاستنامه تفاوت های مهمی به چشم می خورد. از این رو نمی توان دو نسخه سیاستنامه را چنان با یکدیگر مقابله کرد که در نهایت به نسخه صحیح کاملی دست یافت.^{۲۵} سیاستنامه چاپ کویمن با وجود مزایای متعددی که دارد، یک اشتباه فاحش نیز در آن راه یافته است و آن، این که در عبارت مربوط به تاریخ شروع به تأثیر سیاستنامه که باید ۴۷۹ باشد، آمده است. این در حالی است که در تمام چاپ های سیاستنامه به جز چاپ شفو و چاپ هایی که اساس آنها همین چاپ شفربوده است،^{۲۶} تاریخ شروع به تأثیر سیاستنامه ۴۷۹ است.^{۲۷} علاوه بر آن، در مقاله قفس او غلی نیز که با استناد به نسخه خطی موجود در کتابخانه ملاچلی نوشته شده، به صراحت تاریخ شروع تأثیر سیاستنامه ۴۷۹ آمده است. قفس او غلی در مقاله اش برای اثبات درستی تاریخ

دونسخه خطی
سیاستنامه، یعنی
نسخه کتابخانه ملی
تبییز و نسخه کتابخانه
ملاچلی، قدیمی ترین
و بهترین نسخه های
موجود سیاستنامه
هستند

تصحیح کویمن (نسخه ملاچلی)	تصحیح دوم هیوبرت دارک	تصحیح اول هیوبرت دارک
ص. ۱۶۸. ... و عادت نرفته بود هرگزکی امراء ترک لقب خواجهگان بر خویشتن نهند. لقب دین و اسلام و علماء را بدولت و بملک و خواجهگان را بپرون ازین هر که دین اسلام در لقب خواسته نداشتند و مالش فرمایند تا دیگران عیارت کنند	ص. ۲۱۱. ... و عادت نرفته بود هرگزکی امراء ترک لقب خواجهگان بر خویشتن نهند. لقب دین و اسلام و علماء را بدولت امرا را و ملک خواجهگان را بپرون ازین هر که دین اسلام در لقب خواسته نداشتند و مالش فرمایند تا دیگران عیارت کنند	صص. ۱۹۸-۱۹۹. ... و عادت نرفته بود که امراء ترک لقب خواجهگان بر خود نهند یا خواجهگان لقب ترکان. و بعد از روزگار سلطان سعید الب ارسلان رحمة الله القاعدة ها بگشت و تمیز از میان برخاسته و لقبهار هم آمیخته شد و کمتر کسی بزرگتر لقب خواست و می دارند تا لقب خوارشده و از پویان که بادشاه دیلمان بودند در عراق از ایشان بزرگ نبود که رازن الوله لقب بود و یکی راعض الدوله. و وزیر ایشان را لقب اسنادان جلیل و استاد طفیر بود. و وزیری که از اوی بزرگتر و فاضلتر نبود در عراق و خراسان صاحب عاد بود و لقب او کافی الکفاء بود و لقب وزیر سلطان محمود شمس الکفاء بود. و پیش از این در لقب ملوك الدین و الدين نبود. امیر المؤمنین المقتدى بامر الله در القاب سلطان ملکشاه رحمة الله عليه مع زین الدین و الدين در آورده بود و بعد از افزود و ایشان این سوابست از چهت آن که مصلحت دین و الدين در مصلحت ایشان بازسته است و جمال ملک و دولت در بقای بادشاه متصلت است. این عجب است که کمتر شاگرد کنی یا غلامی که از او بد مذهب تربیت شده و دین و ملک را از او هزار فساد و خلل است خویشتن را مینی و دین و تاج الدین لقب کرده اند. و نخستین وزیری که در لقب اوین او وده اند نظام الملک بود که لقب او وقار الدین کردند. و اکنون هر ناھلی و مجهولی و فضل رادین و دولت و ملک در لقب اورده اند. و پیش از این گفته آمده که دین و اسلام در لقب چهار گروه رواست کی بادشاده و دم وزیر و سعیم عالم و جهان امیری که بیوسته بفرما مشغول باشد و نصرت اسلام کند و بپرون ازین هر که دین و اسلام در لقب خویش آزاد را مالش دهند تا دیگران عیارت کنند.
صص. ۱۸۶-۱۸۷. ... و از بادشاہان بزرگ جون کیخسرو بکوذرز و جون سکندر و ارسسطو جون و منوچهر جون سام و جون افراسیاب جون بیران (ویسه) و کیو جاماس جون رستم جون زواره و بهرام کرکون کسری ممامره جون خره روز جون نوشروان عادل جون بزر جمهربعد ازان جون خلفاء بنی عباسی جون آل برمه و سامانیان جون بلعمیان و سلطان محمود جون احمد حسن و فخر الدوله جون صاحب اسلام و سلطان طغرل چون ابو نصر کندری تا نست کندری و ال ب ارسلان و ملکشاه چون نظام الملک، و مانند این بسیار است. اما وزیر باید که پک دین و نیکو اعتقاد و حنفی مذهب یا شافعی مذهب پاکیزه باشد و کافی و معامله دان و سخن قلم و پادشاه دوست بود.	صص. ۲۳۳-۲۳۴. ... و از پادشاہان بزرگ کیخسرو و چون گودرز داشت و منوچهر جون سام و افراسیاب چون بیران ویسه و گشتاسب چون جاماسب و رستم چون زواره و بهرام گور چون خره روز و نوشروان چون بر جمهربعد ازان جون خلفاء بنی عباسی چون آل برمه و سامانیان چون بلعمیان و سلطان محمود چون احمد حسن و فخر الدوله چون صاحب اسلام و سلطان طغرل چون ابو نصر کندری تا نست کندری و ال ب ارسلان و ملکشاه چون نظام الملک، و مانند این بسیار است. اما وزیر باید نیکو اعتقاد و حنفی مذهب یا شافعی مذهب پاکیزه و کافی و معامله دان و درست قلم و پادشاه دوست بود...	ص. ۲۱۸. ... و از پادشاہان بزرگ کیخسرو و چون گودرز داشت و منوچهر جون سام و افراسیاب چون بیران ویسه و گشتاسب چون جاماسب و رستم چون زواره و بهرام گور چون خره روز و نوشروان چون بر جمهربعد ازان جون خلفاء بنی عباسی چون آل برمه و سامانیان چون بلعمیان و سلطان محمود چون احمد حسن و فخر الدوله چون صاحب اسلام و سلطان طغرل چون ابو نصر کندری تا نست کندری و ال ب ارسلان و ملکشاه چون نظام الملک، و مانند این بسیار است. اما وزیر باید نیکو اعتقاد و حنفی مذهب یا شافعی مذهب پاکیزه و کافی و معامله دان و درست قلم و پادشاه دوست بود...

سیاستنامه چاپ کوین با وجود مزایای متعددی که دارد، یک اشتباه فاحش نیز
در آن راه یافته است و آن، این که در عبارت مربوط به تاریخ شروع به تأثیف
سیاستنامه که باید ۴۷۹ یاشد، ۱۹۴۷۰ آمده است

محمد آلتای کوین در کار
تصحیح سیاستنامه از
بارز و آشکار دانسته، بر تصحیح و چاپ نسخه مزبور اصرار ورزیده است. ر. ک:
تصحیح هیوبرت دارک، ص ۲۳۳-۴-۲۲۸
قصص اولی، مقاله مزبور، ص ۱۹۸۲ به ترکی ترجمه نمود
و در سال ۱۹۹۹ ۱۶۰ متن فارسی سیاستنامه و ترجمه ترکی آن را در یک مجلد منتشر
دوشواری های موجود در متن استفاده کرده است.

۱۳- به نقل از قصص اولی، مقاله مزبور، ص ۲۳۳. و نیز نگاه کنید به:
نظام الملک، سیر الملوك یا سیاستنامه، تصحیح محمد آلتای کوین، آنکارا
۱۹۹۹ (چاپ دوم)، ص ۲۶۸.
۱۴- نظام الملک، سیاستنامه، ترجمه، محمد آلتای کوین، آنکارا ۱۹۹۹

(چاپ دوم)، ص XV.

۵- در آن تاریخ، هنوز نسخه موجود در کتابخانه ملی تبریز شناخته نشده
بود.

۱۶- قصص اولی، مقاله مزبور، ص ۲۳۸.

۱۷- نگاه کنید به: کوین، متن سیاستنامه، ص ۱.

۱۸- در سیاستنامه تصحیح شفر چنین آمده است: «سلطان ملکشاه در
سال ۴۸۴ از نظام الملک و تاج الملوك ابوالفتحام و مجدد الملوك و دیگر رجال
دولت در خواست کرد تا کتابی در موضوع سیاست به رشته تحریر درآورند.»
ر. ک: قصص اولی، مقاله مزبور، ص ۲۳۶ نقل از متن شفر، ص ۱-۲.

۱۹- به عنوان نمونه نگاه کنید: چاپ هیوبرت دارک، ص ۳؛ چاپ جعفر
شعار، ص ۱.

۲۰- قصص اولی، مقاله مزبور، ص ۲۳۷-۲۳۴. وی در مقاله خود

برای اثبات درستی تاریخ ۴۷۹ به دلایل متعددی از خود سیاستنامه استناد کرده
است. وی برای تقویت ادله خود، قسمتی از نسخه ملاچلی را عیناً اورد است:
«جنین کویذ بنده حسن کی جون سال در جهار صد و هفتاد و نه بود کی...» در
حالی که در چاپ کوین عدد «۱۹۸۲» دیده نمی شود: «جنین کویذ بنده حسن کی
جون سال در جهار صد و هفتاد بود کی....»

۲۱- در چاپ دوم نسخه ملاچلی (۱۹۹۹) و نیز در چاپ ترجمه ترکی
کوین (۱۹۸۲) تاریخ ۴۷۰ عیناً تکرار شده است. آن جا که کوین در سال
۱۹۹۳ در گذشت، ظاهرًا اصلاح این اشتباه برای او امکان پذیر نبوده است. امید
است که در چاپ های آتی این اشتباه اصلاح گردد.

۲۲- از آن جا که امکان چاپ تمام موارد اختلاف نسخ که در جدول آمده
نیود، تنها به آوردن دو نمونه اکتفاء شد. صورت کامل جدول اختلاف نسخ،
ضمیمه اصل مقاله ترکی است که در دفتر مجله کتاب ماه موجود است.

پی نوشت ها:

- * دانشگاه دوقور (نهم) ایلوی، دانشکده الهیات، گروه تاریخ و هنرهای اسلامی، ازmir، ترکیه. (لازم به یادآوری است که نویسنده مقاله، پیش از این، مدخل مفصل سیاستنامه را برای دایره المعارف «ترکان» تالیف کرده که در جلد ۵ (ص ۲۷۸-۲۷۱) انتشار یافته است. م.)
- ** دکترای تاریخ از دانشگاه تهران

1- Charles Schefer, Siasset Namēh, Traité de gouvernement composé pour le Sultan Melik-Châh, par le Vizir Nizam oul-Moulk)Publication de l'Ecole des Langues orientales vivantes, III. Série, vol. VII (, Paris 1891.

۲- محمد آلتای کوین، سیر الملوك یا سیاستنامه، آنکارا ۱۹۷۶. کوین
که در سال ۱۹۹۳ در گذشت، از مورخان مشهور تاریخ سلجوقیان در ترکیه بود.
وی علاوه بر انتشار مقاله ها و آثار متعدد، راجع به تاریخ سلجوقیان کتابی با
عنوان تاریخ امپراتوری سلجوقیان بزرگ تألیف و منتشر کرده است. این کتاب
در میان دیگر آثار اواز اهمیت و جایگاه خاصی برخوردار است. کوین در اینجا از
آن بود که کتاب مزبور را در پنج جلد منتشر سازد، اما بعد از انتشار سه جلد
در گذشت و امکان ادامه تألیف اثر مزبور را نیافت. سه جلد منتشر شده مربوط به
دوران سلطنت طفل، آلب ارسلان و سنجراست.

۳- سید عبد الرحیم خلخالی، سیاستنامه یا سیر الملوك، تهران ۱۳۱۰.

4- Schefer metni, s. 136-7, 151 ve Halhaſı metni s. 114, 128'den
naklen İbrahim Kafesoglu, "Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülkü'n
Eseri Siyasetnâme ve Türkçe Tercümesi ", Türkîyat Mecmuası, İstanbul
1955, XII, s.232.

۵- عباس اقبال، سیاستنامه، تهران ۱۳۲۰.

۶- مرتضی مدرسی چهاردهی، سیاستنامه یا سیر الملوك، تهران ۱۳۳۴.

7- B. Zakhador, Siasset-name, Kniga O Pravlenii vazira XI
Stoletya Nizam al-mulk'ka. Izd. Akad. Muuk SSSR., Moskau/
Leningrad 1949.

8- F. Gabrieli, Studi Sul Siyaset-nameh, I. Note al testo e alla
traduzione Schefer, Orientalia, VII (1938).

۹- برای مقابسه نگاه کنید به: هیوبرت دارک، سیر الملوك (سیاستنامه)،
تهران ۱۳۴۰، ص ۱۹۸-۱۹۹ و نیز: هیوبرت دارک، سیر الملوك
(سیاستنامه)، تهران ۱۳۵۵، ص ۲۱۱.

۱۰- جعفر شعار، سیاستنامه (سیر الملوك)، تهران ۱۳۴۸، صفحه بیست و
یک و دو.

۱۱- قصص اولی تمام چاپ های موجود سیاستنامه را که در دست داشته،